

Dr. Elvira SULTREKOVA TL2082 Hakas Türkçesi Okuma-Anlama II
Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
Ankara, 2020

«Чыл пазы» үлүкүні

«Чыл пазы» хакас чонының өөн үлүкүннерінің пірсі полча. Ол көрік айның 17 күнінең сығара 23 күніне читіре таныхталча. Наа чылны хысхыда нимес, че часхыда удурлапчалар. Пурунғы чонның сағызынаң, чыл «төріпче», «чуртапча» паза «үрепче» чылның тустары алызиинаң хада.

Пүүңгі күнде пу үлүкүнде хакас чонының национальной кибірлері иртірілчелер: кізілер иргі күнни үдесчелер паза наа күнни удурлапчалар, чылығ күннер поларын сурынчалар, постарының чобағларынаң палғалыстығ хара чаламаларын өртепчелер; сағынған сағыстары толзын тіп, хазыңның салааларына аймах өңніг чаламалар палғапчалар, отгы азырапчалар; наа чыл чахсы ползын тіп сурынчалар (хамнапчалар).

От инезін азырир кибір хакастарның иң улуғ кибіріне саналча. Хакас чоны хақан даа отха пазырчаң, хайзы азырапча, чылытча паза чуртас пирче. Аннаңар пу кибір полған на хакас үлүкүнде иң өөніне саналча. От Инезін мындағ сөстер чоохтанып, азырирға киректелче:

Отыс тістіг от ине,

Хырых тістіг хыс ине,

Ах инектің ах сүдінең азырапчабыс сині.

Че пу үлүкүн наа чуртастың пасталғанын таныхтапчатхан сылтаанда, ідök алғас кибірлерін иртірері көрілче: «Прайзы хазых ползын, пір дее кізі агырбазын килчеткен Наа чылда, алас».

Пу үлүкүнде ідök хайди даа хазыңа чаламаларны палғирға кирек. Полған на өңнін поэзияның тании пар:

- *ах өңніг чаламалар* суғны таныхтапчалар, өбекелердең полызығ сурынчалар;

–*көк өңіг чаламалар* арығларны паза хырларны таныхтапчалар, амыр чуртасты паза пай урожайны сурынчалар;

–*хара өңіг чаламалар* хара чабал нимелерні таныхтапчалар, оларны хайди даа өртирге кирек, кізінің худы прай чабал нимелердең арығлалзын тіп.

Чыл пазы үлүкүнде хакастарның кибірліг ас-тамаан амзап көрерге чарир – хан, талған, чарба үгре, потхы, айран паза аннаң даа пасхалары. Паза кізілер аймах-пасха хакас чоңының кибірліг ойыннарында (күрес, тас хабары (инні азыра тастыры), чарыс) паза марығларында араласчалар. Сценаларда хакас сарыннарын истіп аларға чарир паза теелбектерні көріп аларға чарир.

Пүүнгі күнде «Чыл пазы» осхас иргі кибірлерні ундубинчатханы, оларны иртірері уғаа кирек нима полча. Чииттер андағ үлүкүн пар полчатханын піліп алчалар.

Идер тоғыстар

1. Текстті түрк тіліне тілбестеңер.

2. Сурығларға нандырыңар:.

1. «Чыл пазы» үлүкүн хақан таныхталча?
2. Ноға Наа чылны часхыда удурлапчалар?
3. Пу үлүкүнде хакас чоңының хайдағ национальнай кибірлері иртірілчелер?
4. «Чыл пазы» үлүкүнде хакастарның хайдағ кибірліг ас-тамаан амзап көрерге чарир?
5. Кізілер хайдағ хакас чоңының кибірліг ойыннарында араласчалар?
6. Пу үлүкүнде паза хайдағ хынығ нимелер көріп аларға чарир?

3. Пос чирлерге киліскек хозымнар кире пас салыңар, нименің хозымы полғанын үстүнде таныхтаңар.

1. «Чыл пазы» хакас чоңы ___ өөн үлүкүннері ___ пірсі пол ___.
2. Наа чыл ___ хысхы ___ нимес, че часхы ___ удурлапча ___.

3. Пүүңгі күн___ пу үлүкүн___ хакас чоны___ национальной кибірлер___ иртірілче___...
4. Чыл пазы үлүкүн___ хакастар___ кибірліг ас-тамаан амзап көрерге чарир – хан, талған, чарба үгре, потхы, айран паза аннаң даа пасхалары.
5. Сценалар___ хакас сарыннары___ истіп аларға чарир паза теелбектер___ көріп аларға чарир.

4. Пирилген тексттең көрбин 8-10 чоохтаг көрбин чоохтап пирерге.

Тузаланған литература

1. Ekrem Arıkoğlu. Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük. Ankara: Akçağ Yay.
2. Абумова О.Д., Боргоякова Т.Н., Чанков Д.И. Хакас тілі (хығырчаң книга). - Ағбан: Хакас книга издательствозы, 2005. - 116 с.
3. Хакасско-русский словарь = Хакас-орыс сөстік. - Новосибирск: Наука, 2006. - 1114 с.
4. Газета «Хабар»: <http://khakaschiry.ru>